

«ЗАГАДКОВИЙ СФІНКС УКРАЇНСЬКОСТІ...»

Інтерв'ю з доктором філологічних наук, критиком, літературознавцем, письменником Володимиром ПАНЧЕНКОМ

Важко знайти людину яка б так добре знала літературу по горизонталі і вертикалі, пам'ятала нашу історію, творила її у недавні перші роки незалежності, орієнтувалася у політичній ситуації країни, як Ви. Щоб так вперто і послідовно займалася промоцією української літератури, робила велетенську просвітницьку роботу, жертвуючи своїм часом, талантом, монографіями, мемуарами, мандрівками, як це робите Ви. Щоб стільки часу і сил присвятила тому, аби поправити справедливість у літературній історії, як Ви. Адже роками сидіти у архівах і віддавати власне життя чужому – справа нелегка, однак дуже християнська. Для багатьох професіоналів-філологів, які знають багато і котрих здивувати важко, чимало Ваших матеріалів стали відкриттям. Особливо у реанімації правди у викривлених чи оббреханих біографіях чималої кількості письменників. Ось, наприклад, тільки факти із життя Миколи Бажана, про які Ви говорили у публікаціях: батько – царський полковник, з реєстрових козаків, воював в армії УНР, мати була в українській жіночій організації, її арештовувало ЧК, дід – уніатський священник, Папа Римський нагороджував його іконою. І це все знали у тих організаціях, назви яких боялися й вимовити. Чи те, що тестем Юрія Яновського був Єпископ Української автокефальної церкви... І нема цим фактам кінця.

Як Ви прийшли до літератури, кому завдячуєте на цьому шляху?

Ви так багато добрих слів сказали на мою адресу... Дякую. Що ж до початків моїх стосунків із літературою, вибору професії, то тут не все й поясниш. Є така ірраціональна річ – ранній потяг до чогось. Мене, скільки себе пам'ятаю, тягло до книжок. Наше село Демидівка на півночі Одещини, в Любашівському районі, – маленьке. І школа тут восьмирічна (тримається поки що!). Проте була ж сільська бібліотека, була невелика шкільна книгозбірня, і я все те, що знаходив на полицях, перечитував, внутрішньо мовби проживав. Не раз навіть бувало, що брався «упроваджувати» прочитане в життя! Книги справляли величезний вплив на свідомість, на емоційний лад душі, залишали слід. Ну і, ясна річ, у такий спосіб з'являвся пієтет перед словом, перед магією художності. Пригадую, в мене – ще школяра – був загальний зошит,

в якому я фіксував свої враження від прочитаних книг. Якось їх оцінював. Наївно, по-дитячому, звісно, – але ж ми говоримо про перші потяги, якісь неусвідомлені спонуки... І ще пригадую, що сам вигляд чистого паперу викликав у мене якесь душевне тремтіння: я любив блокноти, гарні зошити. Трохи віршував... Сприяло й те, що виростав я в родині вчительки й агронома, себто – сільської інтелігенції, яка хоч і жила традиційним селянським життям, а проте все ж у нас дома була етажерка з книжками, звучала гарна українська мова. Мати взагалі мала артистичну натуру, вмiла цікаво оповiдати. З її уст я чув колоритні слова й вирази, які залишалися у пам'яті. Батько передплачував кілька газет, я також частенько «вглибав» у їхні шпальти. А старша сестра в 1965 р. вступила на одеський філфак, де через п'ять років навчатимуся і я. Там тоді не бракувало сильної професури. Моїм наставником був Василь Васильович Фащенко, яскрава особистість, педагог від Бога, неперевершений лектор. Нещодавно я написав і видав книжечку про нього – «Одеський характерник професор Фащенко». Там є і огляд його наукової творчості, і мої спогади, й інтерв'ю, яке я брав у свого вчителя за кілька місяців до його відходу в 1999-му... Іван Драч колись написав у «Думі про Сухомлинського»: «Усі ми тільки учні й вчителі». Так і є.

У статті про Василя Фащенко, Вашого вчителя, ви цитуєте його фразу „Мертвецький Великдень” як певну формулу нової малої прози 90-х. і далі його ж слова: „Ніколи не погоджуся з тим, що література – це гра. Для мене в ній – триєдиний ідеал: істина, добро і краса”. А якою вона є і якою має бути література сьогодні?

Важко відповісти на це запитання вичерпно, адже воно безмежно широке. Знадобилося б, мабуть, кілька «круглих столів» за участю кваліфікованих фахівців, щоб окреслити більш-менш ясну відповідь... Від себе скажу, що мені подобається та література, яку ми тепер маємо. Скільки цікавих імен! Я ось видав щойно книжку «Літературний ландшафт України. ХХ століття», думаю над її продовженням; склав «реєстр» того, про що хотілося б написати. Виходить довгий і вельми поважний, представницький ряд. У нас завжди були яскраві поети. Дещо складніше з прозою. Не дуже складається із драматургією. Далі я мав би називати імена: Тараса Федюка, Наталки Білоцерківець, Людмили Таран, Анатолія Кичинського, Василя Герасим'юка, Віктора Неборака, Івана Малковича... Ясна річ – Ліни Костенко. Молодь знаю гірше. На полицях моєї домашньої бібліотеки є й чимало видань сучасної прози. З найсвіжіших придбань – книги Галини Пагутяк «Захід сонця в Урожі», Ваша, пані Теодозіє, прозова збірка «Сходження на Кайзервальд», Юрія Андруховича «Коханці юстиції», Василя Махна «Котилася торба», Тані Мальярчук «Забуття», Василя Бондаря «Камінь від хандри» (не всі ці книги вийшли буквально щойно, але ж я кажу саме про час придбання). Придивляюся до Катерини Калитко й Андрія Любки.

З'являється цікава есеїстика. Видавництво «Темпора» видає серію репортажистики. Книги-діалоги я також зазримітив, хоча то тільки перші проби в цьому популярному на Заході жанрі...

На запитання, якою має бути література сьогодні, відповім зовсім коротко: «Різноманітною». І динамічною, модерною, здатною заявити про себе поза межами України (ось напрямом, на якому в нас роботи непочатий край!).

Ви багато років викладали у Києво-Могилянській академії, вузі, який овіяний славою минулого і сьогоднішнього дня. Враховуючи його історію і ауру, які головні месиджі ви вкладали, здавалося б, у безневинну (в інших країнах) філологію?

Розумію, що Ви не дарма згадали про історію та ауру. Я в цьому зв'язку згадав Євгена Маланюка, початок 1920-х років. Він тоді перебував у Польщі, в таборі для інтернованих вояків УНР. Заприятелював із молодими польськими поетами з групи «Скамандер». Польща, здобувши після 1917 року незалежність, переживала ейфорію: усе, тепер література може нарешті звільнитися від вимушених громадських обов'язків, може експериментувати, почуватися як «чисте мистецтво»! Маланюк зітхав: нам би так. Проте що робити, коли «ніч бездержавности» все ще триває? І він став вісниківцем. Себто поетом і публіцистом, який пам'ятав, що слово – це зброя. Що з українських душ потрібно викорінювати малоросійство. Що на зміну поразенству має прийти переможний дух...

Я думаю, що ті письменники, які кажуть, що творчість цікавить їх лише як спосіб самовираження, трохи лукавлять. Коли українці обрали своїм президентом Віктора Януковича, Юрій Андрухович написав в одному зі своїх блогів: Господи, я вже стільки видав книг, а вони й досі голосують за Януковича... Себто, свідомо чи підспудно у письменникові таки живе бажання, щоб його книги виконували певну суспільну місію!

Так само і з літературознавцями. Може, хтось із нашого брата й абстрагується від того, що відбувається довкола, – цілком таке допускаю. Я ж належу до числа тих, хто завжди пам'ятає про непросту українську «специфіку», про необхідність, скажу так, «культуртрегерства», просвітництва, якісного слова, зверненого не лише до суто філологічної аудиторії. Тут є проблема: академічне літературознавство незрідка користується «пташиною мовою», промовляє саме до себе. Мені ж хочеться достукатися й до тих, хто перебуває поза межами філологічної корпорації. Саме з такою установкою я працював над книгами «Повість про Миколу Зерова», «Літературний ландшафт України. XX століття», «Сонячний годинник. Книга палігрима». Хочу відкривати для інших яскраву, талановиту, інтелектуально потужну Україну.

Я щойно повернулася з фестивалю поезії у Китаї. І найбільшим моїм потрясінням були книжкові магазини в Пекіні. Кількість книг, якість видання, тиражі, краса і велич книгарень... І на противагу – у нас: Закон про роздержавлення ЗМІ знищив приблизно 800 українських газет і журналів, в тому числі і журнал „Київ”, який зараз існує завдяки трьом волонтерам. Кажуть, нині таке переживає і „Дзвін”, один із найдавніших та найавторитетніших українських часописів. А прекрасний „Кур'єр Кривбасу”? А легендарна „Сучасність”? Мені надіслали нещодавно англійський, румунський та польський журнали, присвячені виключно поезії, де були перекладені і мої вірші. Ви би бачили рівень поліграфії і дизайну цих журналів. Як сказати владі, що таке у нас теж має бути, що соромно перебувати десь у світі і казати: „Ми – не-ймовірна провінція. У нас нема літературних журналів”. Що треба нам зробити, аби наші люди повернулися знову до читання? Аби до цього читання повернулися ті, хто це вирішує?

Так, із журналами в нас дуже прикра ситуація, маєте рацію. Тут би варто й справді уважніше придивитися до досвіду в інших країнах, проаналізувати його. Провести відповідні обговорення, «круглі столи». А потім можна було б поставити всі ці питання у відповідному комітеті Верховної Ради, знайти там підтримку в таких людей, як, скажімо, Микола Княжицький, підготувати, можливо, для уряду проект державної програми. У нас у селі колись загадково казали: «Що вб'єш – те і в'їдеш». Себто, рі-

вень віддачі дорівнює сумі докладених зусиль. Плачами тут не зарадити. І нічого не відбувається саме по собі.

Як повернути людей до читання? Не сказав би, що від книг люди зовсім відвернулися. Ви ж бачите людські «нашестья» на київському «Книжковому арсеналі», на інших фестивалях, форумах і ярмарках? У Львові, Дніпрі, Кропивницькому... Не все втрачено. Багато залежить від ЗМІ, від різноманітних форм популяризації книжки. Це вже питання до нації як такої. Ми ще не є культурною нацією в повному сенсі цих слів – потрібно виконати величезний обсяг роботи над самими собою. А це надовго...

Один із найпопулярніших Ваших творінь – сайт „ЛітАкцент”. Його роботу важко переоцінити. Чи слідкуєте ви за його наповненням і чи впливаєте якимось чином на його розвиток? Чи нині він є таким, яким Ви його задумували?

Сайт «ЛітАкцент» ми з друзями задумали ще в 2007-му році. Я тоді саме звільнився з посади віце-президента НАУКМА, шукав нової точки прикладання сил. Років сім був головним редактором, потім передав справи своїй заступниці Ірі Троскот. Сам же залишився шеф-редактором. Звісно, переглядаю, читаю, трохи пишу, щось інколи раджу. Але в роботу Іри не втручаюся, там повна самостійність. За 12 років сайт, звичайно, змінювався, оновлювався, проте ті головні, стратегічного характеру принципи, які були закладені від початку, збереглися. Мені подобається, що довкола «ЛітАкценту» гуртується молодь. Є просто-таки блискучі автори. Напевно, є і прохунки, але не мені вже про це судити.

Але над усім – про що б Ви не писали, Ви писали про Україну. Ви побували у найрізноманітніших її місцинах, знаєте землю не з малюнків, знаєте її людей. В найновіших Ваших матеріалах дуже багато тривоги. Мій однокурсник і відомий кінодокументаліст Ігор Кобрин сказав, що ми втратили народ і треба починати все спочатку. Ви цитували й Володимира Сосюру: "Бо помиляється народ, коли не має ще держави". А слова І.Буніна про народ, який здатний на „повальное сумасшествие". А Юрія Яновського: "Я ненавиджу нашу націю, яка не вміє до краю думати і до краю діяти". Він, народ, до речі, може помилитися і маючи державу. Як треба діяти нам, щоб зробити народ нацією, який розумітиме загрози і відрізнятиме друга від ворога? „Раю не буде, однак треба йти. Таким є вічний імператив історії". Ці слова я вичитала в одній із Ваших публікацій. Невже гарне життя судилося іншим народам, але не нашому? Невже нам треба тільки боротись, а не просто жити, перефразовуючи рідного класика? Яких рис українці мають позбутися, і чи це реально взагалі?

Ох, пані Теодозіє... Українцям багато чого треба позбутися. Коли почалася декомунізація, я написав для «Українського тижня» невелику статтю, в якій намагався обґрунтувати думку про те, що не варто трактувати декомунізацію лише як проблему назв і пам'ятників. Потрібно ще: 1. повертати почуття власника, вбите радянським квазі-соціалізмом; 2. звільнитися від патерналізму, від сподівання, що за нас усе вирішать держава, влада, партія; 3. виробляти в собі правову свідомість, адже ми всі глибоко уражені правовим нігілізмом; 4. працювати над власною ідентичністю, зокрема – виробляти надійну історичну пам'ять; 5. долати власне малоросійство... І це ще не всі пункти дуже довготривалої програми для нашої нації. Я, загалом, оптиміст у тому сенсі, що колесо історії таки крутиться. Щоб пересвідчитися в цьому, достатньо зупинитися і озирнутися. Згадаймо, якими ми були 30 років тому. Багато чого змінилося в Україні. Ми поволі стаємо іншими. Щоправда, існує феномен історичного

нетерпіння (в Юрія Трифонова є навіть роман із такою назвою: «Нетерпение» – про народовольців ХІХ століття). Природа людини така, що їй хочеться самій устигнути застати те краще, до чого прагнуть розум і душа. Бо що нащадки! Що там «світле майбутнє», коли мене вже не буде в живих! Хочу його побачити! З тим і живемо. Не ми перші, не ми й останні такі.

Ви маєте досвід депутат Верховної Ради. Чим відрізнялося те Перше скликання від подальших? Що встигли Ви дати тоді Україні і що ці роки дали Вам? Чи дуже змінилися Ви після цих кількох років у найвищій владі?

Депутатські свої роки (1990-1994) згадувати, загалом, приємно. Адже то був час активного творення історії. Україна проголошувала власну державність, виходила з імперської залежності. А водночас, то був початок важкого прощання з комуністичною утопією. Унікальна доба! І я був до неї безпосередньо причетний. Хіба таке можна забути? Звісно, я горджуся, що мені випала така честь – бути депутатом першого нашого справжнього парламенту. Окрім усього, то була ще й політична школа. Я багато чого побачив і багато що зрозумів. З'явився ширший погляд на Україну. У 1994-му я вже не балотувався, проте «щеплення» політикою відбулося, думаю, назавжди. Після депутатства я повернувся в Кіровоград (як і обіцяв виборцям), де продовжував дуже активно – може, й занадто – займатися громадськими справами. Витратив на те купу часу й сил, а ще ж хотілося залишатися й літератором. Отак якось усе й поєдную. Навіть тепер не відійшов від громадської роботи: з 2015 року входжу до складу ініціативної групи «Перше грудня», в якій об'єдналися відомі люди. Любомира Гузара, Богдана Гаврилишина, Євгена Сверстюка, Мирослава Поповича вже, на жаль, немає серед живих. Але поруч – Іван Дзюба, В'ячеслав Брюховецький, Мирослав Маринович, Євген Захаров, Ярослав Яцків, Йосиф Зісельс, Юрій Щербак, Вадим Скуратівський. Сподіваюся, наше слово має певний відгук у суспільстві і владі. В кожному разі, всі ми маємо робити те, що в наших силах.

А в суто людському сенсі в 1990-1994 рр., сподіваюся, зі мною нічого особливого не сталося. Я навіть від київського житла тоді відмовився, хоча законні підстави на те були. То вже згодом мене запросили на роботу в Києво-Могилянську академію...

Ви – великий мандрівник, знавець усіх цікавих місць в Україні та Києві, Ваші енциклопедичні знання і пам'ять вражають Ваших слухачів. Які улюблені куточки України і світу Ви згадуєте? Які історії з ними зв'язані? Що дають мандрівки для людини, котра любить цю справу?

Мандрувати я й справді дуже люблю. Вже згадував свою книгу пілігрима «Сонячний годинник» – вона народилася саме з мандрівок. Я й тепер – попри свою затяжну медичну епопею – не раз кудись вириваюся. Ось нещодавно їздили з дружиною у Новоархангельськ: я саме дописував статтю про Євгена Маланюка, потрібні були свіжі фотографії. Тож «осідлали» свій «Sens» – і в дорогу. А восени, ще до операції, яка на мене чекала, побував у Чернігові й Седневі, в Миргороді, Сорочинцях, Великій Обухівці, Трубайцях (у два останні села мене «покликав» Василь Капніст!), їздив на Житомирщину «до Бальзака» у Верхівню, «до Рильського» в Романівку... Це мені потрібно і для книг, і для душі. Власне, то одне й те саме.

Згадується багато що. Наприклад, наша з Вами поїздка в Киргизію, «до Айтматова», на велику міжнародну конференцію, йому присвячену. Я тоді таки побував

біля озера Ісик-Куль, про яке знав ще з того часу, коли прочитав повість Айтматова «Білий пароплав». Тепер же мовби наздоганяв той свій білий пароплав дитинства...

Мене часто надить до себе Чернігівщина. Там такі історико-культурні скарби! Я й написав про неї чи не найбільше. Про хутір Миколи Ге, Качанівку, Дідівці Костомарова, маршрути Івана Мазепи... Не так давно побували з сином у Прилуках і Сокиринцях: хочу написати про історію Григорія Галагана. Люблю свою степову Україну. А одного разу, в 2010-му, трохи несподівано для себе вирушив у ... Брянську область. Стародуб, Почеп, Красний Ріг, Понурівка, Ляличі, Гриньове... То ж колишня наша Гетьманщина! Багато зібраного матеріалу ще чекає свого: хоче поділитися з іншими тим, про що дізнався сам. У мене в роботі зараз книжка «Шевченко зблизька». Я в ній показую Тараса Шевченка тих років, які він провів на Україні. Наприклад, у Мар'янському біля Миргорода. Це там він написав такі свої архі-твори, як «Великий льох» та «Єретик». Але як йому там жилося? З ким поет спілкувався? Яких пригод зазнавав? І що собою являє Мар'янське нині? Це має бути жива розповідь, у супроводі великого візуального матеріалу.

Мандрі допомагають відчувати течію історії, вони дарують відчуття присутності в часах минулих, воскрешають перед твоїми очима долі людські. Коли ти мандруєш, трава забуття мовби розступається, зникає. Якби мені згодом вдалося зібрати все мною написане в сім томів під загальною назвою «У пошуках утраченого часу», я був би зовсім щасливою людиною. Утім, я й так щаслива людина. Адже жити – дуже класно!

Ваша усна манера оповіді не менш цікава за письмову. Вона спокійна, образна, дещо іронічна, часом трохи саркастична. Ви багато працювали на радіо, також створювали фільми. Ваш голос впізнають. Яке із Ваших занять Вам найближче?

За вдачею я людина «жадібна» – мені хочеться багато чого, я «розкидаюся». Як не парадоксально, це і погано, й добре водночас. Погано – бо більша концентрація могла б, напевно, дати якийсь масштабніший результат. Добре – бо «розкиданість» дає ширший кругозір, з'являється можливість зближувати віддалені події, явища, імена, створювати нові контексти. Так що – вже як є, так є. Мені цікаво було і працювати над фільмами, і вести протягом кількох років авторську передачу «Українські скрижалі» на радіо, і писати статті та книги. Я люблю бувати в аудиторіях – усний жанр мені близький. Крім усього, спілкування, діалог допомагають відточувати думку, знаходити для неї якісь несподівані ходи, словесні формулювання. Коли є зворотній зв'язок із тими, хто тебе слухає, – це велика втіха й добрий заряд, скажу я Вам!

Ви в одній із публікацій написали, що творець з віком іде до простоти. Чи кожен іде до простоти, і в чому вона може полягати?

Коли я кажу про простоту, то маю на увазі мудрість. Мене дуже вразив Любомир Гузар, якого я мав можливість бачити й слухати протягом кількох років у групі «Перше грудня». Він був справжнім мудрецем. Так просто й – водночас – глибоко говорити міг, здається, тільки він. Можливо, це тому, що мудрість має ще й велике моральне забезпечення. Чим відрізняється мудра людина від просто розумної? Думаю, тим, що розумний може бути й злим, а мудрий – ні! Мудрість – це розум плюс добро, добротворення. У таких поєднаннях і криється секрет тієї простоти, про яку я кажу, маючи на увазі й митців.

Ви зауважили: „Колись Сергій Єфремов з подивом і гордістю писав, що у Києві навіть у тяжкі часи звідкись береться українськість – чи то з води, чи то з повітря”. Майдан це доводив. Як Ви гадаєте, чи береться зараз і, якщо не зникла – то звідки?

Сергій Єфремов мав рацію: Україна справді неубієнна. Ті його слова, які Вам згадалися, були написані в останні дні несамотнього 1919 року. Єфремов критикував Скоропадського, а ще більше – Денікіна, передрікаючи, що Біла армія захлинеється, що в Києві Денікін «заламається», бо тут живе якийсь загадковий Сфінкс українськості! Чудово сказано. Путін теж «заламається», вже «заламується». Сфінкс не дозволить йому досягти своєї мети (знищення України як держави). Якби Україна мала розчинитися в туманах історії, то це вже давно сталося б. Не розчинилася, однак. Бо це живий організм, який хоче жити і пускає пагони навіть тоді коли дерево вже здається знищеним. Звісно, усвідомлення цієї правди не мусить розслаблювати: я вже наголошував, що нічого не відбувається просто так. Нації потрібно тяжко працювати над собою. Довго. Настирливо. З чітким розумінням своєї історичної мети і свого призначення. І, за великим рахунком, ніхто не зможе нашкодити нам, якщо ми самі собі не нашкодимо.

Розмовляла Теодозія ЗАРІВНА.